

יום שהותרו שבטים לבא זה בזה¹

תענית פרק ד משנה ח – סוף המסכת

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו ... וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך. אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה: "שקר החן והבל היופי אישה יראת ה' היא תתהלל" (משלי לא ל). ואומר: "תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה" (שם שם לא). וכן הוא אומר: "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו" (שיר השירים ג יא). "ביום חתונתו" - זו מתן תורה, "וביום שמחת לבו זה" - בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו אמן.²

גמרא בבלי תענית דף ל ע"ב

רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים. בשלמא יום הכיפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. אלא חמשה עשר באב מאי היא? - אמר רב יהודה אמר שמואל: יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה. מאי דרוש? "זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד" (במדבר לו ו) - דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה.³ אמר רב יוסף אמר רב נחמן: יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל, שנאמר: "ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה" (שופטים כא א). מאי דרוש? אמר רב: ממנו, ולא מבנינו.⁴

(אמר) רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: יום שכלו בו מתי מדבר. דאמר מר: עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה, שנאמר: "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי" (דברים ב טו-יז) - אלי היה הדבור. עולא אמר: יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים, שלא יעלו ישראל לרגל, ואמר לאיזה שירצו יעלו. רב מתנה אמר: יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. ואמר רב מתנה: אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שנתנו לקבורה. רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: יום שפסקו מלכרות עצים למערכה. דתניא: רבי אליעזר הגדול אומר: מחמשה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה, לפי שאינן יבשין. אמר רב מנשיא: וקרו ליה יום תבר מגל.⁵

¹ ביום השביעי לתשעה באב אנו חוגגים את ט"ו באב, ללמדך שאין יושבים "שבעה". אין להרבות באבל ואין לקונן יתר על המידה, אלא לקום ולעשות. ביום בו פסק המוות מדור מתי מדבר ושלם עוון חטא המרגלים, וקם דור נוחלי הארץ; ביום זה יש גם לתקן את החטא ההיסטורי של השבטיות ושנאת חנם שבעטיין חרב הבית ולהתיר לעצמנו לבוא זה בזה.

² הדרשה האחרונה "וכן הוא אומר: צאינה וראינה בנות ציון במשלך שלמה" שונה מה-"ואומר" הקודם. את זה האחרון אומר הדרשן ולא בנות ירושלים, במטרה לסיים את המשנה, הפרק ומסכת תענית כולה בדבר חיובי וטוב. (לגבי חתונתו של שלמה המלך עצמו והעטרה שעטרה לו אמו, בת שבע, ביום זה, ניתן קצת לפקפק, ראה ויקרא רבה יב ה). ובגמרא מובאת ברייתא המתארת את מחולות בנות ירושלים ופנייתן לבחורים באופן מורכב יותר. מסתבר שאת האמירות שבמשנה: "בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך. אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה: שקר החן והבל היופי אישה יראת ה' היא תתהלל" - אמרו המיוחסות... לאחרות, היו דברים אחרים לומר. ראה דברי הגמרא במסכת תענית לא ע"א: "מיוחסות שבהן היו אומרות בחור שא נא עיניך וכו'. תנו רבנן: יפיות שבהן מה היו אומרות - תנו עיניכם למשפחה, לפי שאין האשה אלא לבנים. מכוערות שבהם מה היו אומרות - קחו מקחכם לשום שמים, ובלבד שתעטרונן בזהובים". ומי לא מופיע? העשירות ... כנראה שהן לא היו צריכות לומר הרבה ואולי גם לא לחול בכרמים ...

³ שהאיסור של בת יורשת נחלה להינשא לבן שבט אחר, לא נהג, אם נהג בכלל, אלא בדור נוחלי הארץ, כפי שנראה בהמשך.

⁴ ט"ו באב הוא יום שהותרו שבטים לבא זה בזה, אם בעקבות הדין של בנות צלפחד ואם בעקבות התרת החרם מעל שבט בנימין שהושת עליו בעקבות מעשה פילגש בגבעה (שופטים יט-כא).. המחולות בכרמים ושידוכי בנות ובני ירושלים, הם איפוא "הותרו שבטים לבוא זה בזה" כפול: זה ההיסטורי: בנות צלפחד ושבט בנימין, וזה של אותה שעה - "הותרו לבא זה בזה" של אותו בן ובת שנפגשים בכרם. שהרי קשה זיווגו של אדם כקריעת ים סוף והוא בבחינת מתיר אסורים. ראה תהלים סח ז: "א- להים מושיב יְחִידִים בְּיָתֶהּ מוֹצִיא אֲסִירִים בְּכּוֹשְׁרוֹת" והדרשות שנאמרו עליו לענייני שידוכים, כגון סוטה ב ע"א. ומבין שני המאורעות ההיסטוריים, בחרנו הפעם לדון בבנות צלפחד ובקשר שלהן לט"ו באב.

⁵ יום שירת המגל. הגמרא מרחיבה את המשנה ומוסיפה מאורעות אחרים הקשורים בט"ו באב, הן מאורעות היסטוריים והן כאלה הקשורים לעונות השנה, לחיים בארץ ישראל ולעבודת בית המקדש (ריבוי גוונים שמופיע כמעט בכל חגי ישראל וראש לכלום פסח שהוא חג האביב, מועד יציאת מצרים וסובב סביב קרבן שנותן לו את שמו). ראה מקבילה לגמרא זו בירושלמי תענית פרק ד דף סט וכן בבבלי בבא בתרא קכא ע"א-ע"ב. ואפשר להוסיף לדברי הגמרא גם את ט"ו באב כיום הקובע לענייני נטיעה וקליטת האילן בקרקע שהוא ארבעים וחמישה ימים לפני ראש השנה. בנושא זה הארכנו לדון בט"ו בשבט תשס"ג ואף הראנו שם את הסימטריה של ט"ו בשבט (בו יצאו רוב גשמי שנה) עם ט"ו באב (בו תשש כוחה של חמה) שהם בהפרש של חצי שנה ולשניהם השלכות על חישוב שנות ערלה. ובעניין ברכת הטוב והמטיב כבר דברנו בו בפרשת עקב תשס"ב. והפעם נתמקד כאמור בטעם הראשון של ט"ו באב "יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה" ומהסיבה של בנות צלפחד.

איכה רבה פתיחתא לג

ר' אבין ור' יוחנן אמרי: יום שביטל החפר מן מתי מדבר. אמר ר' לוי: כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפור. והיו יוצאין וחופרין קברות וישנין בהן. לשחרית היה מוציא כרוז ואומר: קומו והפרישו המתים מן החיים. והיו עומדים ומוצאין עצמן חמשה עשר אלף בפרוטרוט חסרו שש מאות אלף.⁶ ובשנת הארבעים האחרון עשו כן ומצאו עצמן שלמים. אמרו: דומה שטעינו בחשבון. וכן בעשור ובאחד עשר ובשנים עשר ושלשה עשר וארבע עשר. כיון דאיתמלא סיהרא⁷ אמרו: דומה שהקב"ה ביטל אותה גזירה מעלינו וחזרו ועשאוהו יום טוב. וגרמו עונותיהם ונעשה אבל בעולם הזה בחורבן הבית פעמים. זהו שכתוב: "ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים" (איוב ל לא), "ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר יד א). וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם "איכה ישבה בדד".⁸

מסכת בבא בתרא דף קיט עמוד ב

תנא: בנות צלפחד חכמניות הן, דרשניות הן, צדקניות הן, חכמניות הן - שלפי שעה דברו. דאמר ר' שמואל בר רב יצחק: מלמד שהיה משה רבנו יושב ודורש בפרשת יבמין, שנאמר: "כי ישבו אחים יחדו" (דברים כה ה). אמרו לו: אם כבן אנו חשובין - תנה לנו נחלה כבן, אם לאו - תתיבם אמנו!⁹

מסכת בבא בתרא דף קכ עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: בנות צלפחד הותרו להינשא לכל השבטים, שנאמר: "לטוב בעיניהם תהיינה לנשים" (במדבר לו ו), אלא מה אני מקיים "אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים" (שם)? עצה טובה השיאן הכתוב, שלא ינשאו אלא להגון להן.¹⁰ מותיב רבה: "אמור אליהם" (ויקרא כב יג) - לאותן העומדים על הר סיני, "לדורותיכם" - אלו דורות הבאים. ... יש באבות שאין בבנים ויש בבנים מה שאין באבות ... קתני מיהת, באבות הוא אומר: וכל בת יורשת נחלה! הוא מותיב לה והוא מפרק לה: לבר מבנות צלפחד. אמר מר: באבות הוא אומר וכל בת יורשת נחלה. באבות אין, בבנים לא, מאי משמע? אמר רבא, אמר קרא: "זה הדבר" (במדבר לו ו) - דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה.¹¹

⁶ מנין בני ישראל בתחילת ספר במדבר הוא שש מאות אלף שלושת אלפים חמש מאות וחמישים (במדבר א מו). חלק בארבעים הרי לך חמישה עשר אלף ועוד קצת (פרוטרוט). ואולי צריכים לחלק לשלושים ותשע? או אפילו לשלושים ושמונה? ומה עם הנשים?

⁷ התמלא הירח ואי אפשר עוד לטעות איזה יום בחודש הוא.

⁸ אמרנו שנתמקד ב"יום שהותרו שבטים לבא זה בזה" ובבנות צלפחד, אך איננו יכולים לדלג על מדרש זה מסיבות שיובנו בהמשך. פתיחתא דאיכה רבה, כשמו כן הוא, מוביל למדרש איכה ותשעה באב, לא לימים טובים כט"ו באב (ראה איך מסתיימת הפתיחתא ".... התחיל ירמיהו מקונן ... איכה ישבה בדד", כך מסתיימות כמעט כל שלושים וארבע הפתיחתאות של איכה רבה). הנה אומר המדרש, היה חטא המרגלים ונגזר על דור המדבר למות בו ולא לראות את הארץ. אך קם דור חדש ופסקו המיתות של תשעה באב ועשאוהו יום טוב. ובתקופת השופטים ובית ראשון הלך החג והתעצם והוסיפו לו את האירוע של שבט בנימין, אירועי עונות השנה ועוד (ראה הפתיחתא במלואה שמתבססת על המשנה והגמרות הנ"ל ואולי גם על מקורות אחרים ומציינת את כל סממני ט"ו באב). והנה הגיעו החטאים שבגינם נחרב הבית פעמיים ובטל יום טוב של ט"ו באב! וחטא המרגלים המקורי במקומו הוא עומד ומי שלא רצה את ארץ ישראל לכתחילה, שוב גולה הימנה. ומכאן קינתו של ירמיהו "איכה ישבה בדד" - שוב כל אחד לעצמו כדין אבלים ופרודים שאינם מותרים לבוא זה בזה. לכאורה, בטל ט"ו באב. אז מאיפה לקחו איפוא חכמים, לאחר חורבן שני הבתים, לחזור ולחגוג את ט"ו באב?

⁹ במה ניכרה חוכמתן של בנות צלפחד? ש"לפי שעה דברו". ובמדרש אגדה (בובר) במדבר כז הנוסח הוא: "שלא דברו אלא לשעת הצורך". האם אנחנו שומעים כאן דאגה לעצמן להשיג מה שניתן להשיג ברגע נתון ששוב לא יחזור? (ראה בגמרא להלן שאכן לבנות צלפחד היו דין מיוחד). לאו דווקא. את "לפי שעה דברו" אפשר להבין גם אחרת. ראה פירוש אבן ישראל (שטיינזלץ): "שבאו בטענתן בזמן הנכון, בעת שראויה טענתן להישמע". חכמניות היו לדעת לתפוס את הרגע ואת ההזדמנות, אך לא לצורך שעה, אלא דווקא לטווח ארוך ולדורות. "איזהו חכם? הרואה את הנולד" (תמיד לב ע"ב). ובנות צלפחד, אנו טוענים, ראו הרבה הרבה קדימה.

¹⁰ נשוב ונעיין בפסוקים בתורה הדנים בנושא: "זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד לאמר לטוב בעיניהם תהיינה לנשים אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים: ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל" (במדבר פרק לו פסוקים ו-ז). יש כאן סתירה לכאורה. את מה נעדיף? את "לטוב בעיניהם תהיינה לנשים" או את "למשפחת אביהם תהיינה לנשים" ואת "ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה"? דעתו של רב יהודה בשם שמואל היא חד משמעית: "לטוב בעיניהם תהיינה לנשים" הוא העיקר והשאר הוא "המלצה בלבד". מהבקשה הראשונה של בנות צלפחד לקבל את חלקן בארץ, התגלגל הדין הלאה לעניין הגבלות או אי הגבלות בנישואין בין שבטיים. האם חזו בנות צלפחד שחכמניות היו השתלשלות זו? האם אכן ראו את הנולד?

¹¹ רבה חולק על רב יהודה אמר שמואל. הוא סבור שבדור של בנות צלפחד - דור כיבוש הארץ בזמן יהושע - עדיין נהג האיסור של נישואין בין שבטיים על מנת למנוע העברת נחלה משבט לשבט, לפחות לא לפני הנחלה הראשונה. בנות צלפחד היו מקרה מיוחד בדור זה (דור האבות). שאר כל הנשים בדור האבות נאסרו בנישואין בין שבטיים. ולאחר דור זה, נפסק האיסור לגמרי - "יש באבות שאין בבנים ויש בבנים מה שאין באבות". יוצא שלמעשה אין הבדל גדול בין שתי השיטות, לפי שתיהן בנות צלפחד לא נאסרו אף פעם, ושאר כל העולם לא נאסר אלא בדור נוחלי הארץ ובדור הבא כבר כולם היו מותרים לבוא זה בזה. לא ברור באיזו שנה בדיק פסק האיסור, אך ברור שנקבע לו יום מסוים בשנה - לשעתו ולדורות - חמישה עשר באב.

רמב"ן במדבר לו ז

ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה - לא חשש הכתוב אלא לתקן העת ההיא. כי אם היו בישראל נשים נשואות לשבט אחר, והן יורשות נחלה היום, או שתירשנה מיום זה ואילך שימות אביהן או אחיהן בלא בנים, על כרחנו תסוב נחלתן ממטה אל מטה, ומי יוכל לתקן בזמן את אשר עותו. כי לא רצתה התורה לצוות שלא יירשו אותן הבן והבעל, שלא ראתה לעקור משפט הירושה. וכן לא יחוש הכתוב למקרים העתידיים לבוא, כי הבנות שאינן יורשות נחלה יכולות להינשא לכל השבטים, ואפשר שתהיינה יורשות נחלה בזמן הבא כי ימותו אחיהן בחיי האב ותעבור נחלת אביהן או קרוביהן להן.

ועל דעת רבותינו (בבא בתרא קכ א) שדרשו דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה בלבד, יתכן שלא היו בכל הדור ההוא הבא בארץ בנות יורשות נחלה זולתי בנות צלפחד, כי על כן לא דברו. וצוה הכתוב, שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו, לא תינשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר. כי הקפדה להם תהיה יותר גדולה בעת החלוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה. כי אחרי כן כבר נודעה נחלתן ולא יקפידו כל כך ... והשם אשר בידו נפש כל חי אין לו לחוש מכאן ואילך.¹²

תם ולא נשלם זה הדף**לתיקון ט"ו באב****למקדש אשר חרב****יבנה במהרה בימינו בעזרת שוכן עב.****ולכל אשר ביתו שלו טרם נצב****נשלח איחולינו ל- Two באהב****מחלקי המים**

מים אחרונים: החיבור של בנות צלפחד לט"ו באב קשור גם ללוח השנה. פרשת מסעי, בה מוזכר נושא בנות צלפחד בפעם השנייה (הפעם הראשונה היא בפרשת פנחס) ובהקשר עם הסבת הנחלה ממטה למטה, היא החותמת את ספר במדבר ולעולם תהיה שבת מברכים של חודש אב - החודש של ט"ו באב שבזכות בנות צלפחד הפך ליום שהותרו בו שבטים לבא זה בזה.

¹² הרמב"ן מסכם את הסוגיה הנ"ל ממסכת בבא בתרא ומדגיש שההקפדה של התורה הייתה רק על הנחלה הראשונה. שבעת שחלקו ונחלו את הארץ בתקופת יהושע, תהיה לכל שבט נחלה ראשונית מוגדרת וברורה ולא שסועה ומפולגת. לאחר מכן, אין יותר הקפדה כי אי אפשר אחרת: "על כרחנו יסוב נחלה ממטה למטה" ו"לא יחוש הכתוב למקרים העתידיים לבוא" ובכלל, גם בת שבשעת נישואיה לא הייתה מועמדת לקבל ירושה (כי יש לה אחים), עשויה להפוך ליורשת לאחר שנשאת (כי מתו אחיה ואין יורשים קרובים ממנה). ובדאי שלא נגביל אותה לכתחילה עם מי להתחתן שמא תירש נחלה. וכי נאסור באופן גורף נישואים בין שבטיים (גם אם הם יוגבלו רק לבת יחידה)? הרי דבר זה לא יעלה על הדעת. "והשם אשר בידו נפש כל חי אין לו לחוש מכאן ואילך". את כל זאת, ראו בנות צלפחד ועשו מה שעשו בראייה חכמה של הנולד! לא רק את זכויותיהן כנשים השיגו בנות צלפחד (לא לגמרי), אלא גם את עקירת השבטיות מעם ישראל שהיא המשך בלתי נמנע. אכן, חכמניות היו.

ואף אנו שזכינו לראות בשוב ה' ציון ובכינוס גלויות, עדות ושבטי ישראל מהפזורות לארץ, אפשר שנאמר שבדור האבות העולים והמתיישבים הראשונים בארץ, אכן מן הראוי היה שכל עדה תביא איתה את מנהגיה בשלמותם ותשמרם ולא תסוב מסורת ומנהג מעדה לעדה. אבל בדורות הבאים, כבר הותרו עדות ושבטים לבוא זה בזה ורבו ב"ה הנישואין בין יוצאי קהילות שונות ובני עדה אחת מתפללים עם בני עדה אחרת ואף עוברים לפני התיבה ומתאימים את נוסחם. ולעתים קרובות, הבת מביאה לנישואין את הירושה והנחלה מבית אביה ואמה והבעל מקבל עליו מנהגים אלה.

ומה נעשה עם מדרש איכה שלעיל? מה נענה לטענתנו ששנאת חינוס ופילוג העם כבר מחקו את "הותרו שבטים לבא זה בזה" וכבר בטל ט"ו באב המקורי! נאמר לו "חכמות נשים בנתה ביתה" (משלי יד א). בדור בו קולן של הנשים הולך וגובר ומהן חכמניות ומהן צדקניות ודרשניות, עובר קו ישר מבנות צלפחד אליהן. ובזכות הנשים שקבלו את התורה תחילה (תנחומא מצורע סימן ט) שוב "הותרו שבטים לבוא זה בזה". זו הייתה גדולתן וחוכמתן של בנות צלפחד שלכאורה נלחמו על דבר פרטי ואנושי פשוט - רצונן לרשת את אביהן שמת בלא בנים (זכרים) ולא לאבד נחלה, אבל גם ראו הרבה מאד קדימה והבינו שדרך זו סופה לשבור את המסגרת השבטית של עם ישראל, להתירה, וליצור עם אחד. אכן, חכמניות היו.